

Kari Grindland

Fotografier fra en utstilling

Østfoldutstillingen i Sarpsborg 1930

Stiftelsen Østfoldmuseene viderefører skriftserien som stiftelsen Østfoldmuseet startet i 2007, og gir med dette heftet om Østfoldutstillingen i 1930 ut det fjerde nummeret i serien. De tre foregående numrene har blitt mottatt med stor interesse, og vi er glad for å kunne bidra med stadig nye glimt av Østfolds rikholdige kulturhistorie gjennom disse årlige utgivelsene.

Et fotografisk tidsbilde fra sommeren 1930

Utgangspunktet for denne artikkelen om Østfoldutstillingen er fotograf Christian Emil Larsens 269 glassplatenegativer og et fotoalbum med 29 positiver i Østfold fylkes billedarkivs samlinger. I 1993 ble fotografiene registrert. Alle disse fotografiene er digitalisert og vil bli tilgjengelig for publikum i Østfoldbasen på nettstedet Digitalt Museum.

Østfoldutstillingen var et kjempeløft for arrangørene, og uten disse fotografiene hadde det ikke vært mulig å danne seg et bilde av det 90 000 kvadratmeter store utstillingsområdet i Sarpsborg. Det ville også vært umulig å forestille seg innholdet i utstillingen og de besøkende uten dette fotografiske tidsbildet fra sommeren 1930. De unike fotografiene er hovedkildematerialet for denne artikkelen. Det er med utgangspunkt i dem teksten er hentet frem.

På langt nær hele utstillingen ble fotografert. Mange av utstillernes stands er ikke med blant motivene, og det er sannsynlig at negativer er forsvunnet eller ødelagt. Dette antar vi fordi det i utstillingens trykksaker er gjengitt flere av Larsens fotografier som ikke gjenfinnes i negativmaterialet.

Takk til avdelingsleder og fotoarkivar Kari Grindland ved Østfoldmuseene – Østfold fylkes billedarkiv, som har skrevet artikkelen. Det har blitt en interessant dokumentasjon av hvordan Østfold satset store ressurser på å vise omverdenen hvordan fremskrittet og optimismen hadde fått fotfeste i regionen. Dette er en spennende historie om moderniseringen av Norge – og om markedsføringsarbeid i en tid da et dagsferskt bilde i en stor avis som Aftenposten var en sensasjon.

Gunn Mona Ekornes
direktør

Kongen på talerstolen på festplassen, landbrukets æreshall til venstre og møtehallen til høyre.

Kari Grindland

Fotografier fra en utstilling

Østfolds første, Norges største Fylkesmønstring

CHR. E. LARSENS FOTOGRAFIER

«Utstillingsfeberen er i ferd med å kulminere. Østfoldutstillingen fikk en strålende åpning, og programmet blev gjennomført uten brist av noe slag», skrev Sarpsborg Arbeiderblad i juni 1930. Da kong Haakon VII åpnet utstillingen, var det 5–6000 menneskene til stede «som sild i tønne». Divisjonsmusikken, Sarpsborg sangforening, Sarpsborg musikkforening og Fagforeningens mannskor sto for musikken. Avisen meldte videre at «under hele åpningshøitideligheten hadde fotografer og filmere vært i livlig virksomhet, og så vidt vi kunne skjønne klikket ikke arrangementet på noe punkt.» Et storstilt arrangement hadde fått en vellykket start, og i løpet av åpningsdagen 5. juni var det 23.000 mennesker innom portene. Hele sommeren 1930 var Sarpsborg i sentrum for alt dette nye og moderne. Samtidig var det utstilling i Drammen, Trondheim og Stockholm. Østfoldutstillingen inngår i tradisjonen fra Europa med store mønstringer av utstilte nyvinninger innen industri, jordbruk, håndverk og kunst, ispedd underholdning for å trekke folk til arrangementet.

Verdensutstilling, landsutstilling og fylkesmønstring

Middelalderens marked med bytting av varer og mat, underholdning med musikk og gjøgling kan kanskje sies å være en slags forløper til våre dagers utstillinger og messer. Tidlig på 1800-tallet begynte man å arrangere nasjonale kultur- og industriutstillinger, særlig i England og Frankrike. Utstillingene skulle vise det siste innen forskning, teknikk og moderne produksjon og ikke minst peke fremover.¹ Etter hvert gikk de fra å være nasjonale utstillinger til bli verdensutstillinger. Den første verdensutstillingen ble arrangert i London i 1851. Den ble kalt The Great Exhibition og ble presentert i et fantastisk bygg i glass og jern, Krystallpalasset. Noe lignende hadde man aldri sett.² Verdensutstillingene var ektefødte barn av den industrielle revolusjonen, med tiltro til menneskenes muligheter til grenseløs ekspansjon. På verdensutstillingene var det lenge også vanlig å vise fram spesielle mennesker eller eksotiske folkeslag fra koloniene.

Historikeren Ola Søndena mener at verdensutstillingene bidro til en ny type visuell offentlighet gjennom å oppdra og gi publikum nye opplevelser. Utstillingen feiret det moderne fremskrittet innen teknologi, vitenskap og kultur. Industriprodukter, kunstobjekter, dagligdagse handelsvarer og bruksgjenstander ble ordnet og utstilt i kategorier etter tilnærmet vitenskapelige kriterier. Verdensutstillingene ble etter hvert årvisse. På denne tida blir også de første zoologiske hager, sirkus og kulturhistoriske museer etablert.³

Norge har aldri arrangert verdensutstillinger, men det har vært arrangert store utstillinger med internasjonalt tilsnitt. Landsutstillingen i Bergen 1898 viste norsk industri og håndverk. Det var også internasjonal deltakelse på fiskeriområdet. Den største av dem alle var Jubileumsutstillingen i Kristiania 1914, som markerte hundreårsjubileet for Norges grunnlov og skulle vise frem norsk samfunnsliv, kunst og idrett. Utstillingen ble besøkt av mer enn 1,5 millioner mennesker. De største utstillingsbygningene var viet industri og landbruk. Hele presentasjonsformen var nyskapende.⁴

I 1928 ble igjen Landsutstillingen i Bergen arrangert. Det ble en fire måneders lang folkefest, med et samlet publikumsbesøk på over en halv million. Landsutstillingen ble gjennomført med sedvanlig bergensk entusiasme i en periode ellers preget av pessimisme. Vi forbløffes i dag av dimensjonene på arrangementet, fra de eksotiske paviljongene til selve utstillingsbyen. Hele 1402 utstillere var med, og temaene var reiseliv, husflid, sport, hotellnæring og brukskunst.⁵

Å fotografere en utstilling

Fotografiet ble tidlig benyttet for å dokumentere, og allerede på 1850–60-tallet fotograferte man krigens slagmark,

og fra 1880–90-tallet slumstrøk i London og New York. De arbeidsløses situasjon i USA ble dokumentert på oppdrag av staten på 1930-tallet.⁶ Man oppdaget raskt at det skrevne ord alene ikke alltid ga reaksjon. Derimot ble responsen en helt annen når man viste fotografier av virkelighetens elendighet. Den nye fotograferingskunsten kom omtrent samtidig med verdensutstillingene, og utstillingene ble fotografert og dokumentert slik at publikum kunne få et korrekt og beviselig bilde av det fantastiske, det nye og det storslåtte.

I Sarpsborg ga derfor Østfoldutstillingens sekretariat en fotograf oppdraget med å dokumentere utstillingen, både byggingen av de provisoriske utstillingshallene, de ferdige utstillingene og arrangementene utover sommeren.

Fotograf Chr. E. Larsen

Naturligvis henvendte sekretariatet seg til Sarpsborgs egen fotograf, Christian Emil Larsen. I 1930 hadde han bodd over 15 år i byen og var godt etablert som byens profesjonelle portrettfotograf. Han fotograferte også for bedrifter. Chr. E. Larsen, født 1882, var fra Sandar i Vestfold, og begynte allerede som femtenåring i lære hos fotograf Johan M. Henriksen i Tønsberg. Der var han i fire år. Deretter arbeidet han hos fotograf I. Dahl i Sandefjord. I 1906 emigrerte han til USA, arbeidet og utdannet seg videre i New York og andre amerikanske byer i ca. sju år, før han vendte tilbake til Norge.⁷ I 1913 kjøpte han forretningen til fotograf J.A. Karlsson i Sarpsborg.⁸ I 1914 giftet Larsen seg med fredrikstadjenta Emma Marie Mathisen.⁹ Etter hvert flyttet de til St. Mariagate 99 og etablerte en helt ny fotoforretning med atelier, mørkerom

og leilighet, nybygd og moderne innredet i 1925.¹⁰ Larsen var 48 år i 1930 og så å si enerådende fotograf i byen, og selvsagt fikk han oppdraget med å dokumentere Østfoldutstillingen. Det er ukjent hva slags kamera han brukte, men på noen av fotografiene kan man se at kamera og stativ speiles i glasset på utstillingsmontrene. Han brukte

formatet 18 x 24 cm glassplatenegativ eller tørrplate. Kanskje brukte også Larsen et av de såkalte reisekameraene, det vil si belgkameraer med doble kassetter til glassplatenegativ. Det mest brukte het Ena og fantes i mange varianter. Alle hadde kvadratisk belg, et frontstykke med optikk og et bakstykke med kassett av en størrelse som

I turist- og sportshallen hadde Østfold skyttersamlag stilt ut faner og premier.

kan sammenfalles til en koffert. Og kan Larsen ha bestilt kameraet fra Nerlien i Oslo?¹¹

Grunner til å feire

I 1928 besluttet Sarpsborg kommune og Østfold fylke å gå sammen om en større utstilling i 1930. Sarpsborg by ville da kunne feire 900-årsdagen for Hellig Olavs fall. Sam-

Hovedkomiteen fotografert i utstillingen.

Fra hallen til Østfold fylke.

tidig var det Østfold landbruksksselskaps 100-års jubileum. Med utstillingen ønsket man å vise fylkets utvikling innen nærings- og kulturliv.¹²

Hovedkomiteen og underkomiteene var mannsdominerte. I hovedkomiteen var det elleve mann, fem fra Sarpsborg, resten var fra de andre Østfoldbyene. Formann var overrettssakfører Einar Mathiesen fra Sarpsborg, og pre-

sident for utstillingen var fylkesmann O. Bødtker. Varapresident var ordfører i Sarpsborg, Joh. L. Andersen, og varaformann var ordfører Anton E. Mysen fra Eidsberg. Leder for byggeutvalget var byingeniør i Sarpsborg, Fredrik Wisløff. Leder for trafikktutvalget var fylkesvegsjef Munch, og leder for bedømmelsesutvalget var distriktsdyrlege Emil Skjolden. Det fantes også arbeidsutvalg for finanser, innkvartering, bedømmelse og til sist program-, møte- og festutvalg. Det var lokalkomiteer i alle kommuner og fylket, samt gruppestyrer for alle utstillingenes avdelinger. Kun sytten av totalt 120 komitémedlemmer var kvinner. I husflidsutvalget var det bare kvinner og ingen menn. I tillegg kom medlemmer til alle juryene for de forskjellige avdelingene.¹³

På forhånd var man trygg på at utstillingen skulle gå bra, for «de rette menn er satt til å forstå den, menn som ikke bare kan sine ting, men som ved siden av å besitte dyktighet også tok fatt med interesse og energi.»¹⁴

I den første planleggingsfasen tenkte man på flere alternativer for plassering av utstillingen. Vingulmork og Borgarsyssel Museum var aktuelle steder. Mye var avhengig av økonomien, og Sarpsborg kommune var skeptisk med tanke på at dette ville bli for kostbart for kommunen. For dem var det viktig at utgiftene og risikoen ble delt på en realistisk måte mellom kommune, fylke og de tre andre Østfoldbyene. Borregaard bidro med gratis tomt og «skaffet til veie forskjellige andre lettelser». Arrangørene fikk kjøpe sine materialer billig fra Borregaard, og Borregaard skulle kjøpe dem tilbake etter bruk. I all korrespondanse og i kontrakter ble det henvist til at man i første rekke skulle benytte arbeidsledige fra Sarpsborg til oppdrag, der det var mulig.

I september 1929 sendte man ut detaljert innbydelse til

de som ønsket å stille ut i de forskjellige avdelingene. Utstillingsideen fikk stor tilslutning fra firmaer og institusjoner. I invitasjonen ble det presisert at det som ble bedømt av juryen, skulle være norske varer, fortrinnsvis produsert i Østfold.¹⁵

Funksjonalist og arkitekt Arne Pedersen

Fart i arbeidet ble det da komiteen i desember 1928 engasjerte arkitekt og sarping Arne Pedersen til å lage en plan for utstillingsområdet. Mye falt da på plass med tanke på å bruke Borregaards areal, tilknytningen til naturparken i Kulås samt at området

lå nærmere Ruinparken og den kulturhistoriske avdelingen. Hele festplassen ble 45 meter lang, med damplass og en «håndverkergate» som målte 25 meter på tvers. Smykket i juvelen, selve hovedrestauranten, ble lagt i den ene enden av festplassen med ryggen mot Kulåsparken.

Kontrakt mellom byggherren Østfoldutstillingen og Arne Pedersen ble undertegnet sist i mai 1929. Arkitekten, som da var bare 33 år, hadde ansvar for hele anlegget, inklusive interiørene, møblene og utstillingshallene. De provisoriske hallene var i modernistisk eller funksjonalistisk stil og malt i sterke farger, gult og rødt. Den nye stilen ble konsekvent gjennomført, med luftige og dristige konstruksjoner. Ikke minst restaurantbygningen var i en svært typisk funksjonalistisk stil. Den var rettvinklet i form og malt i funksjonalismens favorittfarge, som var hvitt. Funksjonalismen var et uttrykk for en nær sammenheng mellom form og funksjon. Det moderne uttrykket til utstillingshallene i Sarpsborg sto i kontrast til de eksotiske og eventyraktige byggverkene på Landsutstillingen i Bergen to år tidligere. Bygningene i

Musikkpaviljongen foran industrihallen, tegnet av arkitekt Arne Pedersen. Både motorvogner og hestekjoretøy er i bruk i det som ser ut til å være innspurten før åpning.

Sarpsborg så helt annerledes ut med sine moderne, rette og funksjonalistiske former. Utstillingen i Stockholm ble et gjennombrudd for funksjonalistisk arkitektur og form, mens utstillingsbygningene i Trondheim og Drammen var ikke så konsekvent funksjonalistiske.¹⁶

I november 1929 var grunnarbeidet ferdig, og i januar 1930 ble flere av utstillingshallene i Sarpsborg reist. Publikum ble invitert til visning på området, noe som var populært. Det som da gjensto, var å strekke takene. De skulle nemlig bestå av oljeduk, slik at utstillingshallene ville få overlys. Men dukene kunne ikke strekkes før man var sikker på at det ikke kom mer snø.

Utstillingsarealet måtte tidlig utvides på grunn av stor etterspørsel. Mange flere enn antatt ville stille ut og delta i Østfoldutstillingen.

Moderne utstillingsteknikk

I dette arbeidet var man opptatt av å benytte moderne utstillingsteknikk. Kunstneren Gunnar Wang var utstillingens dekoratør og hadde fått innredet et provisorisk atelier i by-

ens brannstasjon. Wang uttalte til Sarpsborg Arbeiderblad i april 1930: «Arbeidstiden blir nu utvidet til 20 timer i døgnet – dekorering om natten, maling og tegning av statistikk om dagen. Det er ikke mindre enn henved 1500 kvadratmeter som skal dekoreres.» Avisen refererte at all statistikken til dekorasjonsmaler Wang «virker alt annet enn kjedelig!» Populært framstilt statistikk skulle demonstrere fylkets, de fire byenes og de 29 kommunenes vekst og nåværende stilling på de forskjellige områder.¹⁷

Wang skulle dekorere landbrukshallen med store felter som skulle fremstille hagebruk, jordbruk, binæringene og husdyrene. Han forklarte: «Disse ting må males med bred pensel for å bli så virkningsfullt som mulig». I husflidavdelingen ønsket han å gjøre dekoren så enkel som mulig for ikke å ta luven fra de fargerike «husflidsaker». Interiøret i hovedrestauranten ble holdt i rødt, gult og sort, med motiv fra Hellig Olavs liv knyttet til gamle Borg. Wang ønsket å gjøre det levende. Hver kommune skulle frem-

Dekorasjonsmaler Gunnar Wang arbeidet sent og tidlig for å bli ferdig med alle statistikker og modeller til åpningen.

Reklamebilen utenfor utstillingens hovedkvarter i Kirkegata 47 i Sarpsborg. Bakerst komitéformann Einar Mathiesen og sjåføren, muligens Karl Johansen. Trolig er en mannen foran til venstre generalsekretæren, Gunnar Hanssen.

Inn til utstillingsporten fra Oscar Pedersens vei. Hele gateløpet hadde flaggstenger på begge sider.

stilles grafisk og billedlig med figurer som kjennetegnet den enkelte kommune; Idd fikk stenhuggere, Hvaler fikk fiskere og det ble «skogsmenn» i Aremark og Rømskog. Alle ordførerne skulle males gjenkjennelige. Formue og inntekt for hver ordfører. Utstillingsbygningen skulle også males i rødt og gult.¹⁸

På en uke malte han nesten 200 figurer, han kaller det for «hurtigtegnerfart». Forarbeidene til statistikken tok tid, noe fikk han fra sorenskriver Kiær, som hadde utarbeidet noe lignende for Østfold til jubileumsutstillingen i 1914. Men Wang skaffet litteratur på Universitetsbiblioteket, hvor hans gode venn Arne Garborg – Tuften – «var mig til stor hjelp og støtte».¹⁹ Den som Wang snakker om, er sønnen

til Hulda og Arne Garborg. Han het Arne Olaus Fjørtoft Garborg og arbeidet som bibliotekar på Universitetsbiblioteket i Oslo.²⁰

Reklame og atter reklame

Like viktig som ny utstillingsteknikk var moderne reklame, mente arrangørene. På den ene side skulle man skaffe deltakere til utstillingen, deretter skaffe publikum, og begge deler var like vanskelig. Utstillingens slagord var «Østfolds første, Norges største Fylkesmønstring». Utstillingsplakaten var tegnet av Gunnar Hanssen, utstillingens generalsekretær.

En egen «omnibus»²¹ av merket Federal Knight, antakelig 1927-modell,²² ble leid for å frakte betydelige kvanta trykk-

Plakaten var tegnet av generalsekretæren Gunnar Hanssen, med yrkestittel korrespondent. Reprofoto: Roderick Ewart.

saker til alle de 33 lokalkomiteene i kommunene. De regnet med at det ville være «regningssvarende å la forsendelse skje direkte til disse pr. Omnibus». Personbussen ble tapetsert

med reklameplakater og laget samtidig litt billig og virkningsfull PR mens den kjørte rundt i Østfold høsten 1929.²³

Plakatene ble spredd til kinoer, tog, jernbanestasjoner, hoteller, restauranter og kafeer. Generalsekretæren siktet til jubileumsutstillingen i Drammen da han skrev: «Vi skaffer vel de gode Drammensere nok en ærgrelse da vi akter å abonnere på en veggplass i stasjonsbygningen der borte.» Det ble også annonsert i norske og utenlandske aviser og tidsskrifter. Nordmannsforbundets tidsskrift brakte nyheten til nordmenn verden over, og plakater ble også sendt til Amerika og Canada.

Firmaet Lysreklame i Bergen sørget for kinoreklame «på det hvite lerret» i elleve av landets kinoer. Sommeren 1929 var sekretæren i kontakt med et Oslo-firma, Welt-film. De ønsket å lage film som skulle vise byen Sarpsborg og omegn. Om det ble noe av dette, vet man ikke.

«Agitasjonarbeid» og «kolossal rift» om partoutkort

I brev til Landsforeningen for Reiselivet i Norge skriver sekretæren: «This exhibition is the greatest County Exhibition ever held in Norway», og de sammenligner seg med

Fra parkeringsplassen på den gamle idrettsplassen. I bakgrunnen Oscar Pedersens vei.

Trøndelag-utstillingen i Trondheim samme år.²⁴ En norsk dame ble sendt på foredragsturne til England for å promotere Norge som turistmål, og hun ble selvsagt utstyrt med engelsk tekst og reklame for Østfoldutstillingen.

Billettprisen var én krone for voksne og 50 øre for barn – og 25 øre for barn i følge med lærer. Partoutkort kostet 10 kroner for voksne og 5 kroner for barn, og da fikk man se absolutt alt. Det ble solgt 4000 partoutkort før utstillingen var åpnet. I tillegg kom Borregaards arbeidere med familier, som hadde forhåndsbestilt 2500. Som sekretæren begeistret konkluderte: «Praktisk talt hele Sarpsborg bys befolkning har løst partoutkort». Den 1. mai sendte sekretariatet for utstillingen en pressemelding til NTB i store

bokstaver: «At Østfoldutst. er populær i vide kretser er en kjent sak, men at omsetningen av partoutkort skulle ta slike dimensjoner som det nu viser seg, overgår forventningene. De skulle få partoutkort til redusert pris om de kjøpte før 1. mai, og de siste dagene har utstillingens sekretariat vært FORMELIG beleiret FRA MORGENEN TIL LANGT PÅ KVELD.»²⁵ Ingen tvil om at forventningene var store og at alle ville på Østfoldutstillingen.

Veien til Sarpsborg

Den gamle idrettsplassen til Sarpsborg Fotballklub lå ved inngangspartiet og ble brukt til parkeringsplass. Til åpningen regnet man med at det ville komme 6–700 biler, og in-

Vaktmannskapet var rekruttert blant arbeidsledige i Sarpsborg. Ved det monumentale inngangspartiet, med utstillingens logo som var lyssatt, og lyspærer under taket.

geniør Munch laget en plan for å holde styr på fotgjengere og bilførere. I 1930 var det 53.000 motorvogner i Østfold fylke. Av disse var halvparten personbiler, resten var lastebiler og motorsykler. Bilen hadde sterk utbredelse i Østfold i forhold til andre fylker, noe som kom av topografien og at det var gode veier i fylket pga. industrien og nærheten til kontinentet.²⁶

Toget var et viktig fremkomstmiddel for å komme til Sarpsborg. NSB laget en egen rundreisebillett på 3. klasse til 15 kroner som gjaldt alle tog som gikk Oslo–Drammen–Horten–Moss–Sarpsborg–Oslo. Slik fikk man mulighet til å besøke utstillingene i begge byer.²⁷ De lokale bilrutene hadde også stadig annonser med spesielle tilbud om å komme til Sarpsborg og Østfoldutstillingen.

Utstillingsområdet fotografert de siste dagene i mai 1930. Foto: Aftenpostens flyvefoto.

Utstillingen hadde eget vaktmannskap. De ansatte var delt i to dagskift og ett nattevaktskift. De måtte bære uniform og hadde militær hilsningsplikt overfor sine overordnede.²⁸ Oppgavene var å hindre tyveri, skade og brann, informere publikum, hjelpe til ved ulykker og geleide til «sanitetshus» ved sykdom. Ordensvernet besto av russen fra alle Østfold-byene, speidere og elever fra underoffisersskolen i Halden.

Aftenpostens dagsaktuelle flyvefoto

Allerede mer enn en uke før utstillingen åpnet hadde Aftenposten en trespalter med flyfotografi, eller skråfoto, over utstillingsområdet og sentrum av Sarpsborg. Overskriften lød: «Østfold-utstillingen sett fra luften.» Og så med litt mindre typer: «Blir åpningen lydfilmet?» Journalisten skrev: «Næste uke slår Østfoldutstillingen op sine porter for alvor.

Hovedrestaurant og salgsboder er snart ferdig bygget. Kan det være arkitekten i hvit frakk som tar et overblikk?

Vi har nylig tatt et flybillede av utstillingen med dens nærmeste omgivelser.» Deretter skildres utstillingen og Kongens besøk: «Åpningshøitideligheten blir kringkastet, og det er også meningen at den skal lydfilmes». ²⁹ Om dette ble noe av, vites ikke. Den første lydfilmen ble vist på kino i Oslo året før, ³⁰ og i august 1930 ble lydfilm introdusert for mosingene, med stor suksess. ³¹

Det var en stor begivenhet at hele utstillingsområdet ble fotografert fra fly, til og med av en hovedstadsavis. Det fantes flygere fra Marinens Flyvevæsen i Horten og Hærens Flyvevæsen på Kjeller ³² som på slutten av 20-tallet

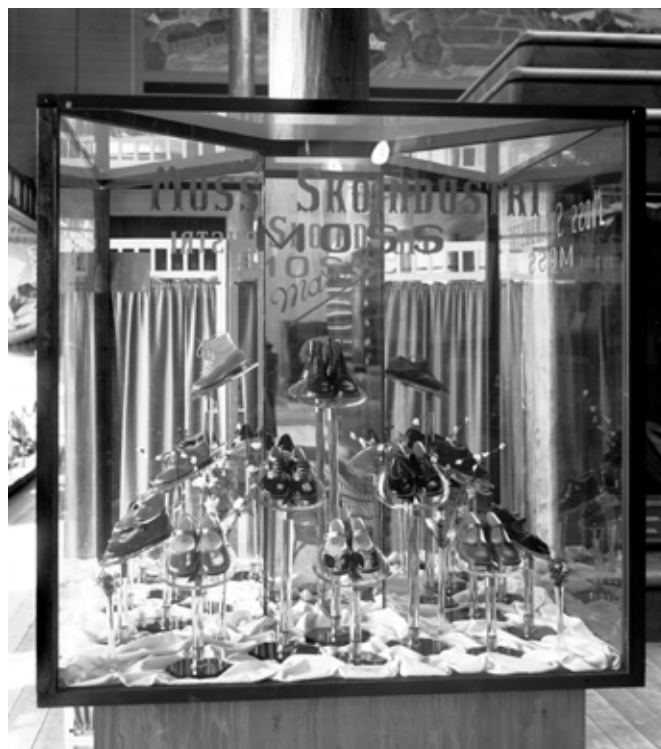
Aftenpostens foto (utsnitt) av kongen som taler på åpningsdagen. Bildet ble også utgitt som postkort.
Foto: Ingvald Møllerstad.

hadde begynt med flyfotografering etter å ha fått opplæring i kamerabruk og fotografering fra fly. ³³ Antakelig leide Aftenposten en flyver fra Kjeller til oppdraget. Aftenpostens flyfoto er med andre ord et av de aller tidligste kjente flyfotografiene fra Sarpsborg. ³⁴ Samme motiv som ble publisert i avisen, ble også utgitt som postkort og solgt under utstillingen. Dette er altså flere år før Widerøe's Flyveselskap A/S starter sin virksomhet midt på 1930-tallet.

På åpningsdagen 5. juni slår Aftenposten til med et forsideoppslag på syv spalter og med hele syv fotografier fra Østfoldutstillingen og overskriften «Et fylke og en by i fest!»

Talene fra åpningsarrangementet ble gjengitt, og fotografiene viser kongen mens han taler og besøker utstillingen. Ellers ble det vist fotografier fra den kulturhistoriske avdelingen, fontenen på festplassen, Roald Amundsen-utstillingen i Sjøfartsavdelingen, samt speidere og folkemengde. Men det mest sensasjonelle var altså at disse fotografiene ble publisert i avisen samme dag som åpningen. Dette var så nytt og moderne at Aftenposten stolt spanderte en liten spalte om dette på forsiden i tilknytning til artikkelen: «Østfoldutstillingens åpning. Aftenpostens fotografier. Østfoldutstillingens åpning fant sted i formiddag ved 12-tiden. Vår utsendte fotografs bilder fra åpningshøytideligheten blev av Aftenpostens flyver straks fløiet inn til Oslo, hvorved vi er i stand til allerede i nuværende nummer å offentliggjøre de første fotografier fra utstillingens åpning.»³⁵ Ikke nok med at man brukte flyfoto, men fotografen ble «fløyet» til og fra Sarpsborg, slik at bildene kunne gjengis i avisen samme dag.

Aftenposten hadde brukt fotografi i avisen for første gang i 1903, men tekniske hindringer gjorde at dette først ti år seinere ble tatt i bruk for alvor. Avisene inneholdt hovedsaklig tekst, mens bildene ble forbeholdt tidsskrift og ukeblad som hadde lengre trykkesetid. Da Aftenposten rapporterte fra jubileumsutstillingen i Kristiania i 1914, ble teksten illustrert med fotografi av en utstilt maskin sammen med fotografier av utstillingsbygninger fra en liknende utstilling i Malmö. I begge tilfellene brukte avisen utstillingens offisielle fotografier som illustrasjoner.³⁶ Med andre ord hadde avisen ennå ikke egen pressefotograf. På denne tiden måtte avisredaksjonene henvende seg til byens faste fotografer eller bruke offisielle fotografier. Aftenposten ansatte sin første faste fotograf i 1925. Norges første pressefotograf het Ingvald Møllerstad, og vi må faktisk anta

Monter for Moss Skoindustri.

at det er han som har fotografert Østfoldutstillingen i 1930. Det skulle ennå gå mange år før artikler og fotografier ble signert med navn i avisen, ofte ble de bare signert med «vor fotograf» eller Aftenposten. Først på 1950-tallet ble det vanlig å oppgi fotografens navn ved publisering.³⁷

Utstilling og paviljonger

Alt i alt 400 utstillere, hovedsaklig fra Østfold, men også fra Oslo, presenterte sine produkter eller virksomheter. I alt var det 231 hovedutstillere i hallene for treforedling, industri og håndverk, elektrisitet, sport og turisme, landbruk,

Firmaet Brødrene Gudheim i Sarpsborg stilte ut sin sykkelmodell «Borgar». For denne fikk de gullmedalje.

A. Asbjørnsen Bygningsartikkel og autorisert rørleggerforretning i Sarpsborg fikk gullmedalje for denne moderne baderomsinnredningen.

De forenede bakers gjærfabrik i Moss, i 1923 hadde de tilhold i Gudesgate 1 i Moss.

Forlang «Haldens» Knækkebrød! For denne monterer fikk Haldens Knækkebrødfabrik gullmedalje.

II-O-Van, like viktig på kjøkkenet som ild og vann. Produsent av kjøkkentøy i Moss fra 1922. Bildet på vegg er diplom for tildelt gullmedalje til II-O-Van på verdensutstillingen i Barcelona 1929.

Dammen hadde seks store fontener og grønt vann med kulørte lamper. I bassenget var det gjedde, abbor og «annen Østfold-fisk». Veier og stier var brolagt, dels hellelagt og makadamisert, for å unngå støv i tørt vær og gjørme i regnvær. En stor fordel!

sjøfart og fiske. I tillegg var det områder utendørs, f.eks. maskinfeltet for landbruksmaskiner. I «Søilehaven», som var under halvtak, ble flere foreninger og fylkets ni aviser presentert med tekst og fotografier. Det ble også satt opp flere paviljonger; Norsk Hydro, Tiedemanns Tobaksfabrik, Den Norske Margarinfabrik, Freia Chokoladefabrik, Glotts Tobaksfabrik, Norsk Impregneringskompani og Østfoldhuset. Av innendørs utstillere var det Bygdeverkene, det vil si elektrisitetsverkene, som hadde leid seg størst plass, hele 42 kvadratmeter. Sarpsborg Pap & Papirindustri breiet seg også godt med 27 kvadratmeter utstillingsplass. For dette betalte de 675 kroner i plassavgift. Borregaards brukte de-

Legg merke til det noe spesielle stativet for programblader.

sidert størst plass og måtte ut med 4.275 kroner i plassavgift! Den norske bryggerforening betalte 721,35 kroner. Aug. P. Horn og A/S Norsk Philips var også store utstillere. De minste utstillerne behøvde bare én kvadratmeter, f.eks. Moss Børstefabrik, som betalte 25 kroner i plassavgift. Til sammen var inntektene fra utstillingsavgift nærmere 35.000 kroner.³⁸

Fra Barcelona til Sarpsborg

Treforedlingsindustrien var opprinnelig tenkt plassert i industrihallen, men pga. plassmangel ble det på vårparten 1930 bestemt å bygge en stor hall for denne. Den var 36

Borregaards Barcelona-monter med Per Krohgs maleri i bakgrunnen.

meter lang og 13 meter bred, og her skulle treforedlingsindustrien, fløtningen og skogbruket få plass. Dermed var utstillingen nå på samme størrelse som Värmlandsutstillingen i Karlstad året før.

Treforedlingsindustriens store hall inneholdt også Bor-

regaards-monteren og Per Krohgs store maleri av fabrikk og Sarpsfossen (5 x 10 meter). Monteren og maleriet ble i 1929 vist på verdensutstillingen i Barcelona. Maleriet ble opprinnelig malt for presseutstillingen «Pressa» i Köln, og ble antakelig vist der i 1928.³⁹

Unge sangere fra korene Vårsang, Hafslund, Hannestad, St. Croix, Smertu og Kjølberg i sin fineste stas! Disse holdt konsert på sangerstevnet for barnekor i Østfold i pinsen.

Programmet

Programmet for utstillingen var mildt sagt imponerende, og det var stor aktivitet. Noe skjedde hver dag. Det ble gitt ut ni programblader fra juni til august, ett hefte for hver av de ni ukene utstillingen varte.

I utstillingsperioden fra juni til august ble det arrangert tjue stevner og festdager på området: Sanger- og musikkstevner, arbeiderungdoms- og ungdomslagsstevne, fotball-

landskamp, stevner for boksing, turn, friidrett, sykkeløp, roing, Den norske Biavlforenings sommerstevne, misjonsstevne, kirkefestkongress for K.N.A og møte i østre Borgarsyssel krets av Norges Kommunistiske Ungdomsforbund.

Olsok ble feiret med oppføring av festkantate ved Olavsjubileet. Teksten var av misjonslege Bendix Ebbell og musikken av komponist og organist Kristian Wendelborg. Dirigent var vartingen Arnt Bergby. I Olavs by ble det ol-

Mange kommuner deltok i husflidavdelingen, og kvinnene fra Varteig fikk mange medaljer.

sokfest i Kulås med historisk opptog fra museet til Kulås, der Ella Ankers historiske spill «Olavsbilder» ble fremført. I august var det «Det utvandrede Norges dag». Det norsk-amerikanske St. Olavskoret ankom med jernbane og marsjerte opp til utstillingen med Sarpsborg guttemusikkorps i spissen, og om kvelden holdt koret konsert i Sarpsborg kirke. Det Norske Teatret hadde flere forestillinger i Kulås med folkekomedien «Lars Anders og Jan Anders» av Gustaf af Gejerstam fra 1913.

Det var konserter med korps, kor og orkester fra Østfold nesten hver dag. A/S Freia Chokoladefabriks orkester holdt konsert i møtehallen. På programmet sto musikk av Grieg, Bull, Suppé og Strauss. Det var også daglige andakter i Olavshallen og stadige programsendinger på radio.

Under hele perioden ble det holdt kortvarige spesialutstillinger. Landbruksselskapene i Østfold feiret hundre-

Fra dyrsku. Jordbruksmaskiner er plassert i bakgrunnen under halvtak.

årsjubileum i 1930. Andre uken i juni var derfor viet landbruket, med dyrskue og utstilte landbruksmaskiner. På dyrskuet ble det vist hester, storfe, sau og geit, svin, fjærfe, pelsdyr, biavl og slaktefe. Det ble arrangert husdyr-, binærings- og meieriutstilling, frukt-, bær- og blomsterutstilling, hagebrukets sommerutstilling, gartner og hagebruksutstilling. I landbruksuken holdt Statskonsulent Lalim foredrag om Østfold-feets utvikling. I juni var det egen husmordag med foredrag om ernæringslære, barnas kost og kjøkkenets innredning. På en egen husflidsdag ble det holdt foredrag om spinning av ull og lin. På meierivesenets dag var det foredrag om pasteurisering av melk og omsetning av konsummelk. Det ble også arrangert en egen barnas dag.

Utstillingsbyen Sarpsborg ble fremhevet med alle sine fortrinn. Særlig ønsket man å fremheve Borregaards boligbyggeprosjekt for arbeidere i byen. Under utstillingen ble

Fra sommerutstillingen for gartneri og hagebruk.

det vist et «idealhus» på Opsund, etter tegning av utstillingsarkitekt Arne Pedersen. Det var innredet med «praktiske» møbler tegnet av interiørarkitekt frk. Karsten.⁴⁰ Man anbefalte også et besøk til byens nybygde stadion.

Fra melkebar til bodega

Alle de tusener av besøkende måtte ha noe å spise etter å ha trasket rundt på det store utstillingsområdet. Sekretariatet hadde sørget for et variert og godt tilbud.

Hovedrestauranten hadde øl og vinrett, plass til 1300 gjester (800 innendørs) og «alt hva man kan forlange til legemets vederkvegelse», som journalisten i Sarpsborg Arbeiderblad bemerket. Suppe, en rett og en dessert kostet kr 2.50, kaffe 50 øre per kopp. Det var dans og musikk ute og inne. Ungdomsskoleelever, foreninger og tilreisende skolebarn fikk billigere priser om de meldte fra én dag på forhånd. I restauranten «Havbunden» ble det ifølge brosjyren servert fiskeretter og standardretter til rimelige priser. «Søilehaven restaurant og konditori» ble bestyrt av Sarps-

Resultatet av «Dyrkningskurset i Tune».

borg sanitetsforening, mens kafeen til Sarpsborg Aktiemeieri drev melkepropaganda og oppfordret publikum til å kjøpe melk. Så fantes det også en bodega, eller vinstue, som antakelig lå i avdelingen med salgsboder. På fotografiene ser man reklame for vin, og folk sitter utendørs og drikker øl. De fleste barna likte nok «Det Arbeidende Vaffelbakeri» der man kunne få kjøpt iskrem. På museet var det også et billig matsted med «landsens kost og godt øl» ved den kulturhistoriske utstilling i Ruinparken.

Reklamefoto og Photomaton

På Landsutstillingen i Bergen 1928 kunne de besøkende bli fotografert mot en bakgrunn som viste utstillingens bygninger. Slagordet var «Humoristiske og alminnelige bilder – Ferdige mens De venter!» Dette var en kjempesuksess, og i motivene som er bevart, ser man glade bergensere med slekt og venner i sin fineste stas, gjerne medbrakt teddybjørn eller kokekar som de hadde vunnet.⁴¹

Noe slikt tilbud fantes ikke på Østfoldutstillingen. Deri-

Fra bodegaen med røykfull stemning, øl, madeira og portvin i glassene.

Storebror og lillesøster fra Varteig besøkte Øsfoldutstillingen alene, og storebror ble fotografert som magedanserinne!

mot kunne man få tatt et humorbilde. Paviljongen til Tiedemanns Tobakksfabrik like ved hovedrestauranten fungerte som inngang til fornøylesavdelingen. Et skilt tilbød Gratis reklamefoto. Hva var så dette? Tobakksfabrikanten hadde stilt frem et såkalt humorpanel, en løsevegg med et malt humoristisk motiv på og et hull til å stikke ansiktet ut av. Motivet forestilte en magedanserinne og en mystisk sultan med strengt blikk og reklamerte for Kef orientalsk cigaret. Resultatet var i postkortformat og ikke av særlig god teknisk kvalitet. Humorpanelene er typiske tivoli- og markedsrekvisita,⁴² og et godt uttrykk for den løsslupne stemningen.

I salgsbodgaten, ved hovedrestauranten, lå en liten bod skiltet Photomaton. Dette navn gikk også igjen på baksiden

Hovedrestauranten hadde plass til 1300 gjester. Det var restauratør Carl Jørgensen fra «Cordial» i Storgaten i Oslo som drev den. Men ansatt betjening skulle være fra Sarpsborg.

av partout-kortene, som krevde foto av innehaveren for å kontrollere rett identitet. Photomaton var den tids fotoautomat, patentert i 1925 og tatt i bruk i New York i 1926, i Paris to år senere. Det var selvsagt også en slik innretning på Østfoldutstillingen i 1930. I Sarpsborg Arbeiderblad ble nyheten avertert: «Fotografering hver dag til kl. 8.00 paa Utstillingen. 6 forskjellige billeder for kr. 1. Ant. leveret ferdig på 7 minutter.»

Den automatiske fotoboksens prinsipp var basert på mekanisert fremkalling av et negativ, med rask kopiering av småportrett som en filmstripe. Photomaton kunne også brukes til moro. Folk tok begeistret bilde på bilde, poserte i speilet, og bildene var klare etter bare få minutter. Tidligere

Her kunne man få gratis reklamefoto.

Det var daglig orkestermusikk i restauranten. Utvalget av musikkinstrumenter kan tyde på swingende jazzrytmer.

hadde fotografene oppsøkt offentlige steder dere mange folk ble samlet, som på markeder, dyrsku, badestrender og utstillinger. Visittkort-formatet tillot at fotografen kunne få fremkalt kopiene ganske snart på stedet. Men nå var det altså en automatisk maskin som tok bildet.⁴³

Blott til lyst

Uten tvil var også fornøylesavdelingen et stort trekkplaster for publikum – og meget populær. Utstillingens sekretær var stolt av alle «fornøyleseschlagere» de hadde fått tak i. Den inneholdt tivoli med de første radiobiler i Østfold, karusell, latterkonkurranse, historisk- og anatomisk utstilling og mye mer med eksotiske navn som

Vir Var og Max og Morris. Det ble inngått kontrakt med direktør Håkon Lund. Hans fornøylesavdeling ble etablert 1895.⁴⁴

En ung sarping som fikk jobb hos direktør Lund, har fortalt om dette. Det var en bod som het Max og Morris, der man skulle sitte på et spesielt sete og kaste kuler. Guttens jobb var nok å samle opp kulene. Han var 12 år denne sommeren og tjente 35 kroner i uka. For denne lønna kjøpte han sin første dress.

En liten franskmann kjørte motorsykkkel, av merke Harley Davidson eller Indian, i en tønne. Dette var en av de store sensasjonene i fornøylesavdelingen. Og alle ville vinne teddybjørn.⁴⁵

Det arbeidende Vaffelbakeri var plassert i fornøylesesavdelingen og var nok ganske så populært..

Publikumssuksess

«Østfoldutstillingen er en triumf. Av de utstillinger jeg har sett er denne den vakreste.» «Det var et imponerende syn. – Praktisk, elegant og smakfullt». «Der er noget samlende, et helhetspreg, en harmoni, over Østfoldutstillingen.»⁴⁶ Anmeldelsene som ble gjengitt i programbladene, var stort sett positive. Og man sammenlignet seg med utstillinger i Drammen, Trondheim, Newcastle, Karlstad og Stockholm. Sarsborg by sto i sentrum sommeren 1930.

Østfoldutstillingen var den største fylkesutstillingen i Norge hittil.

Østfold hadde i 1930 ca. 165.500 innbyggere.⁴⁷ I august ble det rapportert om 30.000 besøkende på en søndag. Det var rekord! På en måned var det 250 000 mennesker innenfor portene. Det var flere enn på Trøndelagsutstillingen i Trondheim!

Sammenligner man med besøkstall fra dagens temaparker, skjønner man at disse tallene var formidable. For ek-

I anatomisk og historisk utstilling i fornøylesavdelingen kunne man se voksfigurer av menneskekroppen og studere anatomi ved hjelp av et skuffesystem.

sempel var Kongeparkens rekord på 222.000 besøkende fra mai til august i 1986-sesongen,⁴⁸ Dyreparkens ukesrekord i 2010 var på ca. 99.500 besøkende⁴⁹ og Momarkedet hadde i 2009 33.000 besøkende.⁵⁰

Hva var så prisen for denne gedigne satsningen? Det hele var et spleiselag mellom fylke, Sarpsborg kommune og de andre kommunene. Byggeutgiftene var på totalt 370.000 kroner medregnet innredningsarbeid i utstillingshallene og restaurantene, noe mer en budsjettert, men det skyldtes alle

utvidelsene.⁵¹ Inntektene kom fra lotteri, plassavgift, parkering og prosenter fra dem som solgte noe på utstillingen.

Gjenbruk er omtanke

Hovedsakelig ble det brukt østfoldfirmaer under byggingen. Da utstillingen var over, ble alt revet, bortsett fra bygningene i den kulturhistoriske avdelingen. Materialene, gateheller og gatestein, busker og annet som kunne brukes om igjen, ble solgt eller overlatt dem som kunne gjøre seg nytte av det.

Byggeutvalget kunne i sin sluttstatus melde at det ville være mer lønnsomt å selge bygningene til et Oslo-firma for riving og fjerning enn å rive selv og selge tilbake til halv pris til Borregaard. Dermed ble det slik.

Jernbanesviller ble levert tilbake til statsbanene. Materiellet til «illumiasjon», lamper og armatur, ble overtatt av elektrisitetsverket. Sarpsborg kommune kjøpte dører og vinduer, sementheller, flagg og flaggstenger og havebenker med mer. Flere lokale forretninger tok materialer i retur. Blomster og busker ble solgt til parkvesenet og private. Veivesenet kjøpte granittheller. Bruleggingsstein og kantstein ble brukt i det nye veianlegget ved Sarpsbrua eller overtatt av veivesenet. Det man ikke fikk avsetning på, var kart og møbler. Dette ble derfor overlatt til henholdsvis skolene og museet. Det ble foretatt reparasjoner på gjerdet til Sarpsborg fotballklubbs bane, Oscar Pedersens vei ble igjen åpnet for trafikk og «allétrærne og gatelyset brakt på plass». Borregaard var fornøyd med det utførte arbeidet og overtok igjen tomta.

Østfoldingene

Det er imponerende hva Østfoldutstillingen fikk til. Denne gangen var det ikke snakk om de små len; hele fylket med stort og smått gikk sammen om denne kraftanstrengelsen av et arrangement, og alle ser ut til å ha vært stolte av hva man fikk til! I tillegg til hovedutstillerne var det mange østfoldinger som deltok som utstillere og ville være med å vise sine produkter; grønnsaker, blomster, husflidsvarer, kaniner, høns osv. De mange utstillingskatalogene lister opp navn og titler (fra fabrikkarbeider til kontorsjef) til alle deltakerne og viser side på side med østfoldingers strev, flid og skaperglede. All planlegging og koordinering med mange involverte var også imponerende.

Og så var det alle de besøkende som flommet inn portene – fra Sarpsborg, hele Østfold, resten av landet og utlandet. Korrespondansen viser at flere utlendinger tok lodd i utstillingens lotteri og pr. brev etterlyste gevinst. Alle ville se Østfoldutstillingen, og alle skulle helst ha vært der. Mange besøkte utstillingen igjen og igjen i løpet av sommeren. Slik var det også for to søsken, gutt og jente på åtte og ni år, som alene gikk hele tre mil fra Gautestad i Rakkestad til Tune. Neste dag fikk de være med onkelen sin og gikk fra Tune til Sarpsborg for å besøke Østfoldutstillingen!⁵²

Utstillingen var så populær at åpningstiden ble utvidet med hele to uker. I takkebrev som ble sendt ut fra sekretariatet til de medvirkende, oppsummeres det hele slik: «Østfoldutstillingen i Sarpsborg 1930 er forbi og står nu som et lysende minne. Dens oppgave var på en anskuelig måte å vise Østfold fylkes økonomiske og kulturelle utvikling i dag, og arbeide for en øket trivsel for dette fylkets befolkning i bygd og by.»⁵³

*

Tjue år etter utstillingen vurderte historiker Coldevin virkningen av Østfoldutstillingen slik: «For Sarpsborg var denne utstillingen og de sammenkomster og festligheter som var arrangert, noe av en naturlig selvhevdelse. Byen hadde altfor lenge vært en lillebror mellom de andre kjøpstedene i Østfold. Nå var den tid kommet at de kunne opptre jevnbyrdig!»⁵⁴

Mellomkrigstiden assosieres med økonomiske nedgangstider, arbeidsledighet, tvangsauksjoner og nødsarbeid, men perioden var også preget av optimisme. Nye tekniske oppfinnelser og ny teknologi innen foto, film og lyd ble tatt i bruk, og utstillingens arkitektur viste en stilart som var helt ny og moderne.

Hele festplassen i all sin prakt.

Noter

- ¹ Berthelsen, Herman 2002:47.
- ² Søndena 2006:21.
- ³ Søndena 2006: ca.22–23.
- ⁴ Berthelsen 2002:48.
- ⁵ Søndena 2006:21. Søndena viser til Brita Brenne: *Verden som ting og forestilling. Verdensutstillinger og den norske deltakelsen 1851–1900*. Universitetet i Oslo 2001.
- ⁶ Langford 1981:81–86.
- ⁷ *Norges håndverkere*, Stavanger 1938, s. 681. *Fra Norges næringsveie i tekst og bilder. Østfold fylke. Sarpsborg*. Kristiania 1921, s. 71.
- ⁸ Bonge 1980:230.
- ⁹ Folketelling 1900 for Fredrikstad, digitalarkivet.no.
- ¹⁰ Etter 1954 var firmanavnet Solberg Foto.
- ¹¹ Opplyst fra Preus Museum, ved bibliotekar Torvill Solberg.
- ¹² Denne artikkelen kommer lite inn på Olavsfeiringen og den kultuhistoriske avdeling.
- ¹³ Generelle bestemmelser for utstillingen, Østfoldutstillingen, Sarpsborg kommunes arkiv.
- ¹⁴ Overn 1930:11.
- ¹⁵ Korrespondanse i Østfoldutstillingens arkiv, Sarpsborg kommunes arkiv.
- ¹⁶ Stav 1999:44–45
- ¹⁷ *Østfoldutstillingen i Sarpsborg 1930*. Programblad for tiden 6. til 12. juli.
- ¹⁸ Overn 1930:9.
- ¹⁹ Overn 1930:8–9.
- ²⁰ Arne Dag Østigaard, artikkel om Hulda Garborg, snl.no, Store norske leksikon.
- ²¹ Omnibuss betyr buss for alle. Kortformen buss ble vanlig i daglig tale.
- ²² Opplysning fra Ivar Stav, kunsthistoriker og tidligere konservator hos Fylkeskonservatoren i Østfold.
- ²³ Udatert brev fra sekretariatet til hovedkomité, utvalg og gruppestyrer. Østfoldutstillingen, Sarpsborg kommunes arkiv.
- ²⁴ Trøndelagsutstillingen var vesentlig større, men omfattet begge Trøndelagfylkene.
- ²⁵ Pressemelding 1.mai 1930, Sarpsborg kommunes arkiv.
- ²⁶ Opplysning fra Ivar Stav. Se også Stav og Wyller (2008): *Kambo – Norges Detroit*. Østfoldmuseets skriftserie nr. 2.
- ²⁷ Pressemelding fra Østfoldutstillingen datert 18. mars 1930, Sarpsborg kommunes arkiv.
- ²⁸ Instruks for vaktmennene ved Østfoldutstillingen i Sarpsborg 1930. Sarpsborg kommunes arkiv.
- ²⁹ Aftenposten 27. mai 1930, side 10.
- ³⁰ Evensmo 1967:171.
- ³¹ Vogt 1976:125.
- ³² Luftforsvarsmuseet, usignert artikkel. Utstilling på mil.no 26.11.2010.
- ³³ Hosar 1984:47.
- ³⁴ ØFB har et flyfoto i sin samling fra Sarpsborg som er datert 1928.
- ³⁵ Aftenposten 5. juni 1930: 1.
- ³⁶ Larsen og Lien 2007: 202–203.
- ³⁷ Larsen og Lien 2007:205.
- ³⁸ Fortegnelse over Plassavgift ved Østfoldutstillingen. Sarpsborg kommunes arkiv.
- ³⁹ Udatert pressemelding fra utstillingssekretariatet, antakelig våren 1930. Sarpsborg kommunes arkiv.
- ⁴⁰ *Østfoldutstillingen i Sarpsborg 1930*. Programblad for tiden 22. til 28. juni.
- ⁴¹ Greve 2006:5.
- ⁴² Greve 2006:15.
- ⁴³ Frizot 1998:504
- ⁴⁴ Opplysning 2010 fra Bjørn Lund, styreformann i Lund-gruppen.

- ⁴⁵ Opplysninger 1992 fra Ø. Thorsen født 1918.
- ⁴⁶ *Østfoldutstillingen i Sarpsborg 1930*. Programblad for tiden 10. til 16. august.
- ⁴⁷ Statistisk sentralbyrå.
- ⁴⁸ Aftenbladet.no 17.09.2008.

- ⁴⁹ Fvn.no 26.07.2010.
- ⁵⁰ Smaalenene.no 1.09.2009.
- ⁵¹ Byggeutvalgets sluttrapport til Hovedkomiteen, siste møtedato for komiteen var 26. juni 193. Sarpsborg Kommunes arkiv.

- ⁵² Opplysning 2008 fra Peder Gundersen, f. 1922.
- ⁵³ Østfoldutstillingens arkiv, udatert, Sarpsborg kommunes arkiv.
- ⁵⁴ Coldevin 1950:584.

Kilder

LITTERATUR

- Berthelsen, Herman (2006): *Skjeggete damer og siamesiske tvillinger. Fra tivoli til «Big Brother»*. Oslo
- Bonge, Susanne (1980): *Eldre norske fotografer. Fotografer og amatørfotografer i Norge fram til 1920*. Bergen.
- Coldevin, Axel (1950): *Sarpsborg by gjennom 100 år. 1839–1945*. Sarpsborg.
- Greve, Solveig (2006): «*Ferdig mens de venter.*» *Portretter fra landsutstillingen i Bergen 1928*. Bergen.
- Evensmo, Sigurd (1967): *Det store tivoli. Film og kino i Norge gjennom 70 år*. Oslo.
- Frizot, Michel (1998): «The Photomaton». I: Frizot, Michel (ed.): *A new history of photography*. Köln.

- Hosar, Kristian (1984): Luft-pionerer ser tilbake. I: *Norsk Fotohistorisk Årbok 1983/84*. Norsk fotohistorisk forening. Oslo.
- Langford, Michael (1981): *Fotografens historie*. København.
- Larsen, Peter og Lien, Sigrid (2007): *Norsk fotohistorie fra daguerreotypi til digitalisering*. Oslo.
- Overn, O.M. (1930): *En bok om Østfold. Dets nærings- og forretningsliv i tekst og bilder*. Oslo.
- Stav, Ivar (1999): Arkitekt Arne Pedersen, funksjonalist for Borregaard. I: *Borgarsyssel Museums Årbok nr. 5, 1996–98*. Sarpsborg.
- Søndenå, Ola (2006): «Alt dette malkause. Fra verdensutstillinger til landsutstillinger i Bergen 1928».

- I: Greve, Solveig (red.): «*Ferdig mens de venter.*» *Portretter fra landsutstillingen i Bergen 1928*. Bergen.
- Vogt, J.H. (1976): *Med Moss Avis gjennom 100 år, 1876–1976*. Moss.
- ARKIVALIA**
- Arkivmaterialet etter sekretariatet i Østfoldutstillingen 1930, Sarpsborg kommunes arkiv.

Fotosamlingen Østfoldutstillingen, Østfoldmuseene – Østfold fylkes billedarkiv. Negativene har fotonummer ØFB.1993–1 til 269, Albumet har fotonummer ØFB.1993–270 til 298. Til sammen 296 fotografier. Negativene ble gitt i gave til Østfold fylkes billedarkiv av Sarpsborg kommune ved rådmann A. Aarsund, og fotoalbumet var gave fra Joh. L. Andersen, tidligere ordfører i Sarpsborg kommune.

KARI GRINDLAND (f. 1957 i Kristiansand). Cand. philol. 1984 med hovedfag etnologi.

Avdelingsleder og fotoarkivar ved Østfoldmuseene – Østfold fylkes billedarkiv siden 1987.

Har deltatt i Kattegat-Skagerrak-prosjektet med artikkelen «... at raade Bod paa og søge Erstatning for Tabet af Livskraften. Flekkerø Skjærgaardssanatorium 1903–1940» (1987).

Har skrevet artiklene «Fotografier som bygningsdokumentasjon» (1990) og «Post mortem-fotografier. Noen skjebner fra Smaalenenes Amt» (1992).

Var bilderedaktør for trebindsverket Østfolds Historie (2003–05), utgitt av Østfold fylkeskommune.

Baksidebilde: Medaljene ble produsert av gullsmed O. Rui i Oslo. De lå i et føret, lite skrin med lås og var svært eksklusive. Privat eie. Foto: Roderick Ewart.

Forsidebilde: Ultramoderne postkort fra utstillingen ved inngangen til 1930-tallet

© Østfoldmuseene 2010
Redaktør: Gunn Mona Ekornes

Digitalisering og bearbeidelse: Østfold fylkes billedarkiv

Bilderedaksjon: Østfold fylkes billedarkiv

Grafisk form og produksjon: Byline AS, Halden
Trykk: OK-trykk, Halden

Stor takk til mine kolleger Roderick Ewart og Wigdis Bergby, kunsthistoriker Ivar Stav, arkivleder Trine Gressum ved Sarpsborg kommunes arkiv, Helge A. Uppstrøm, Helge Bergby og Otto Winther

ISBN 978-82-997751-3-7

ISBN 978-82-997751-3-7

9

788299 775137